

TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ VE HAT SAN'ATI

Yusuf BİLEN

Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Türk-İslâm Sanatları Tarihi Anabilim Dalı

ybilen@atauni.edu.tr

Öz

Medeniyetlerin varlığı, bilinmesi ve sonraki kuşaklara aktarılması yazıyla mümkün olmuştur. Yazılı eserler bırakmış milletler insanlığın tarih hâfızasında yer tutmuş, diğerleri silinip gitmiştir. İslâm Hat San'atı kendine has estetik kuralları olan bir san'at dalı olup tek başına İslâm medeniyetini temsil edecek kabiliyettedir. Hat, tezhip, minyatür, mimâri ve diğer san'atlarımızda motifler, şekiller üsluplaştırılmıştır. Böylece yüzyıllar öncesinden soyut bir san'at anlayışı ile yüksek bir estetik seviye ortaya çıkmıştır. Hat san'atı, san'atlarımız içerisinde bozulmayan, yozlaşmayan tek san'atımızdır. Eğitim sürecinde uygulanan metotlarla da hat san'atı, bir terbiye sistemidir.

Abstract

The existence of civilization and its transference to the next generation have only been possible by writing. Written works have kept the memory of the nations and the rest are mostly erased. Islamic Calligraphy is an art branch with unique aesthetic rules that has the ability to represent the Islamic civilization itself. Calligraphy, illumination, miniature, architecture and motifs in our other art forms have also been stylized. Thus, an understanding of abstract art has emerged from centuries ago with a high aesthetic level. Calligraphy is the only art which is indestructible in our art forms. Calligraphy, applied to educational methods, is also an education system itself.

Giriş

Arapça'da "şehir" anlamına gelen ve "müdûn" köküne dayanan "medîne" isminden Osmanlı Türkçesi'nde türetilen "medeniyet" kelimesinin; kök itibariyle "yönetmek" (es-siyase) ve "mâlik olmak"

anlamları da bulunan “deyn” (dîn) masdarıyla ilişkili olduğu ileri sürülmüştür. “Medeni” (medeniyete) ve “medîni” ise “şehre mensup olan, şehirli” manasına gelmektedir. Daha sonra medîne kelimesinden temeddün masdarı türetilerek “şehirli veya medenî hayat yaşamak” anlamında kullanılmıştır. Batı dillerinde “medeniyet” karşılığı olan civilisation da Latince’de “şehirli” anlamına gelen “civilis” kelimesinden türetilmiş “civilisation” teriminin modern Batı düşüncesi içinde kazandığı anlamları karşılamak üzere son devir Osmanlı Türkçesi’nde “medeniyet” kelimesi kullanılmış, modern Arapça’da ise daha ziyade “hadâre” yaygınlık kazanmıştır. (Kutluer 2003: 296)

“**Yazmak, çizmek, kazmak, alâmet koymak**” anlamındaki Arapça “**hatt**” masdarından türeyen ve “**yazı, çizgi, çığır, yol**” gibi manalara gelen hat kelimesi, “**Arap yazısını estetik ölçülere bağlı kalarak güzel bir şekilde yazma san’atıdır.**” Bazı kaynaklarda ise; “**Cismânî aletlerle meydana getirilen ruhanî bir hendesedir.**” şeklinde tarif edilen hat san’atı, bu tarife uygun bir estetik çerçevesinde yüzyıllar boyunca gelişerek süregelmiştir. (Derman, 1997: 427)

İnsanlığın bir nevi işaret dili olan resim yazılar zamanla ihtiyaç sonucunda yerini yazıya bırakmıştır. “*Tarih yazı ile başlar, yazı ise düzgün satırlar gerektirir. İlk devirlerde önce taş, sonra pişmiş tabletler üzerine yazı yazılmıştır. Ancak bu maddelerin sert olması dolayısıyla yazılar, demir kalemle hakkedilmek suretiyle yazılırlardı. Boğazköy’de yapılan kazılarda Hititlerden kalma böyle tabletler bulunmuştur. Bu tabletlerden mektup hüviyetini taşıyanlar, yine pişmiş topraktan yapılmış zarflar içine konulurlardı. Yazı yazmak için daha sonra tahta, kurşun, tunç, fildişi levhalar da denendiyse de bunların gerek hakkedilme, gerekse taşınma bakımından pratik olmamaları, o devir insanlarını daha kullanışlı maddeler aramaya sevk etti.*” (Kütükoğlu, 1994: 15)

Foto 1: Hattat Sami Efendi'ye ait zerendûd celi sülüs istif (M. Özçay Koleksiyonu.)

İslâm düşüncesinde din ve dünya birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığından din, hayatın bütün alanlarında etkilidir. Mimariden kitap san'atlarına, ahlak anlayışımızdan, toplum hayatımız, yeme içme kültürümüze kadar herşey buna göre şekillenmiştir. Bu sebeple İslâm Medeniyeti ile hat san'atı iç içe geçmiş bir bütün gibidir. Medeniyet ve san'at, ilhamını Allah'ın Kelâm'ı olan Kur'ân-ı Kerim'den almış, onun etrafında şekillenmiş ve tekâmüle doğru yol almıştır. Hat san'atında ortaya konulan eserler İslâm düşüncesinin, maddî-manevî hayat telakkisinin yazı suretindeki yansımaları olmuştur.

Zihinde latîf bir halde bulunan mânânın vücudu için kesîf bir mahalle yani kâğıt, mürekkep, harf ve kelimelere ihtiyaç vardır. Sesler sözlerin, sözler zihinde var olan, idrâk olunan bir mânânın, his ve hayallerimizin ifadesidir. Söz ve yazı her ikisi de hayal, his ve idrâk sahasında doğan bir mânâyı açıklar. Ancak söz dinleyenin idrâki ile sınırlı kalırken, yazı hem dinleyenin hem de uzakta bulunan kimselerin, gelecek nesillerin his ve akıllarına kadar uzanır. Şüphesiz ki medeniyetler de yazıyla devredilen bu ilim ve kültür mirasının üzerinde yükselir (Serin, 2010: 20).

Hattın Kullanıldığı Yerler

Kitaplar: Hat sanatının kullanım alanlarının başında şüphesiz İslâm Medeniyeti'nin kaynağı olan Kur'ân-ı Kerimler gelir. Mushaf'ın yazımı etrafında tezhip ve cilt sanatı gelişerek İslâm düşüncesinin mücessem yansımaları olmuşlardır. Ayrıca dinî, ilmî ve edebî eserler, Delâilü'l-Hayrât, Enâm-ı Şerif gibi dua mecmuaları da yazılmıştır.

Kıt'alar: Parça, cüz, bölük veya kısım manalarına gelen kıt'a; Orta boy bir kitap ebadındaki kâğıdın tek yüzüne bir veya birkaç çeşit hatla mail veya dik konumda yazılan, genellikle dikdörtgen biçimindeki hat eserlerine denir. Kıt'aların bir yüzey üzerine yapıştırılarak murakkaa haline getirilmesi XVI. yüzyıldan sonra başlamıştır. Kıt'a bir mukavvaya yapıştırılıp dört tarafından tezhip edilerek veya ebru kâğıdı yapıştırılarak bezenir. (Yılmaz, 2004: 183).

Murakkaalar: Albüm, kâğıt parçası, yama, yama üstüne yama dikilmiş manalarına gelir. Mukavvaya yapıştırılan kıt'aların bir araya getirilip birbirlerine yapıştırılması suretiyle meydana getirilen yazı numunelerine, hattat meşk nâmelerine denir (Yılmaz, 2004: 237).

Levhalar: Görünmek, görünür olmak, parlamak, parıldamak manalarına gelen levha; üzerine yazı yazılan ve çerçevelenerek duvara asılan yazıya denilir. Levha denilmesinin sebebi, mananın yazıyla görünmesi, parıldamasıdır. Levha çeşitleri şunlardır: Kıt'alar, sülüs-nesih kıt'alar, ta'lik kıt'alar, celfî, müsenna, murabba', müstatil (dikdörtgen), müdevver, müselles (üçgen), beyzî (elips) ve serbest kompozisyonlu levhalar (Yılmaz, 2004: 203).

Cami Yazıları: Cami yazıları genellikle celfî sülüs yazıyla yazılır. Cami duvarını veya kubbe kasnağını çepeçevre saran *kuşak yazısı*, kubbeyi, yarım kubbeleri doldurup süsleyen *kubbe yazısı* hep celfî süsülse yazılmıştır (Derman, 1995: 56)

Kitâbeler: Herhangi bir âbidenin (cami, tekke, mekteb, medrese, han, çeşme, hamam, sebîl, kütüphane vb.) dış cephesinde yer alan veya bir dikilitaş (nişan taşı, mezar taşı gibi) üzerindeki yazılar hakkında bu tabir kullanılır. Mermere kabartma şeklinde oyularak hazırlanır. Kuşak yazılarında olduğu gibi kitâbeler de koyu renkli zeminde bilhassa Türkçe

kitâbeler için harekesiz olması dolayısıyla celî ta‘lik en çok kullanılan yazı şeklidir (Derman, 1995: 57).

Hilyeler: Hat san‘atında başlı başına bir form olan “*Hilye*” Hz. Peygamber (sav)’in maddî-manevî vasıflarını ifade ile birlikte, yüksek bir grafik değeri hâizdir. Klâsik bir formu olmakla beraber, hattatların san’ât seviyelerine, hürmet ve muhabbetlerini ifâde tarzlarına, kültürel alt yapılarına göre kompozisyonlarında değişiklikler olmuştur ve olmaktadır. Sahih rivayetlerle Hz. Peygamber’i (sav) anlatmak; her inananın, gönlünde tecelli eden şekliyle Peygamber’ini tasavvur edip, bağlanmasına imkân vermektedir. Bu ise, putları yıkan bir îman anlayışına elbette daha uygun gelecektir

Lügatte “*süs, zînet, cevher, yüz güzelliği, ruh güzelliği*” manalarına gelir. Hz. Peygamber’in maddî ve ma‘nevî vasıflarını ele alan eserlerdir. Osmanlı kültüründe Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.) vasıflarını, bu vasıflardan bahseden kitap ve levhaları ifâde eder. **Hilye**, *hadîs, siyer, edebiyat ve hatta* konu olmuş ve pek çok eserler ortaya konulmuştur (Derman, 1998: 50)

Ferman, Berat ve Menşurlar: Dîvân-ı Hümâyun’da yazılıp hazırlandığı esnada hangi padişah tahtta bulunuyorsa onun tuğrasını taşıyan ferman, berat ve menşurlar, eskiden tomar (rulo) halinde veya katlanmış olarak saklanırken yakın zamanlarda koleksiyoncuların baş tâcı haline gelmiş ve resim gibi duvarları süslemeye başlamıştır (Derman, 1998: 50)

Elbette hattın kullanım sahaları bunlarla sınırlı değildir çini, ahşap, metal ve bir çok malzeme üzerine uygulanmış örnekleri de mevcuttur.

Hat ve Medeniyet İlişkisi

İslâmiyet, ilk nâzil olan ve “Oku!”² İlâhî emri ile başlayan beş âyeti ile okuma ve yazmayı en başa koyarak bu mükemmel dinin, yüksek

---

² “*Yaratan Rabbinin ismiyle oku! (O,) insanı bir alak’tan yarattı. Oku! Çünkü Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O, kalemlle öğretilir. İnsana bilmediği şeyleri öğretti*”. (Alak sûresi 1-5)

medeniyeti tesisine zemin hazırlamıştır. Kur'ân-ı Kerim'in tek sayfalık, en uzun âyeti olan müdayene (borçlanma) âyeti (Bakara sûresi 282), medeni insanların sonradan herhangi bir problem yaşamamaları için “*Bir Kâtip aranızda adaletle yazsın*” buyurarak, günümüzdeki noterlik kurumlarında olduğu gibi alışverişlerini kayıt altına almalarını, yazmalarını emretmektedir. Hattat Kur'ân-ı Kerim'i yazarken gayretini, aşk ve şevkini, Allah Teâlâ'nın Kalem sûresinde “*Nûn. Kalem'e ve yazmakta oldukları şeylere yemin olsun!*” ve Alak sûresinde *الذی علم بالقلم* (O kalemle öğretendir) emirlerinden almaktadır.

İnsanlık tarihine baktığımızda görürüz ki, medeniyetlerin varlığı, bilinmesi ve sonraki kuşaklara aktarılması yazıyla mümkündür. Yazılı eserler bırakmış milletler insanlığın tarih hâfızasında yer tutmuş, diğerleri silinip gitmiştir. Önceleri bir ihtiyaç olarak yazıyla beşeriyetin kültür ve medeniyeti kaydedilirken **İslâm Hat San'atı** Kur'ân-ı Kerim'i ibadet aşk ve şevki içerisinde yazma neticesinde, vahiy kâtiplerinden başlayarak günümüze kadar zamanla kendine mahsus estetik kâideleri olan ve müstakil değerlendirilen bir san'at dalı olmuştur.

İslâm dinini kabul eden hemen hemen bütün kavimlerin dinî bir gayretle benimsediği Arap yazısı, hicretten birkaç asır sonra İslâm Ümmeti'nin ortak değeri haline gelmiş, aslı ve başlangıcı için doğru olan “*Arap hattı*” sözü zamanla “*İslâm hattı*” vasfını kazanmıştır. (Derman, 1995: 14)

“*İslâmiyet'in Orta Asya'da intişârı, orada siyâsî ve toplumsal hayatı değiştirdiği gibi san'atı da değiştirdi. İslâmiyet bütün İslâm memleketlerini bir vatan haline koyarak san'at kârların bir memlekette öbür memlekete kolaylıkla hicret ve seyahat yapmalarını temin ettiği vakit tabiatıyla san'atta da dış tesirler ve yabancı unsurlar peyda olmaya başladı. Kavmin san'atı bu suretle ümmetin san'atına doğru gitmeye başlamıştır. İslâmiyet'in heykel ve tasvirleri yasaklaması dolayısıyla san'atın inkişâfına engel olduğu fikrinin aksine olarak İslâmiyet'ten sonra san'at yeni bir seciye kazanmış ve büyük bir gelişme safhasına girmiştir*” (Yazır I, 1972: 67).

“*Hat bir İslâm san'atıdır. İç âhenginde (derûnî âhenk) İslâm düşünce, aşk, iman ve heyecanı hâkimdir. Asaletini, karakterini,*

estetliğini, milletlerin zevkleriyle İslâm dininden alır. (Serin, 2010: 23). Hatta denebilir ki Müslüman halkların estetik duygusunu hüsn-i hat kadar hiçbir şey temsil etmemiştir” (Burckhardt, 2005: 57).

Hz. Peygamber, **قيد العلم بالكتابة** ((ilmi yazıyla kaydediniz, bağlayınız) buyurarak ilmin yazıyla kaydolunması ve muhafaza edilmesini emretmekte; yine çocuklara okuma-yazma öğretmenin babalar için kaçınılmaz bir vazife olduğunu belirtmektedir. Bedir Gazası’nda esir edilen ve yazı bilen her müşrikin, Ensâr’ın çocuklarından 10 kişiyi okuma-yazma öğretilmesi esareten kurtuluş fidyesi sayılmıştır. Hz. Peygamber’in maddî zorluklar içinde olmalarına rağmen fidyeye yerine okuma-yazma öğretilmesini tercih etmesi, ilme ve onun anahtarı olan okuma-yazmaya verdiği önemi göstermektedir. Hz. Peygamber’in önem vermesi ve teşvikleri zaman içerisinde büyük bir yazı medeniyetini netice vermiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yazıya dair bizzat belirttiği bazı kaideler bilinmektedir. Kâtibine hitaben şöyle diyor: *“Ey Muâviye, divitine lika koy, kalemini eğri kes, bâ’yı uzat, sin’i fark ettir, mim’i köreltme, Lafzatullahı güzel yaz, er-Rahman’ı uzat, er-Rahîm’i güzel yaz, kalemini sol kulağına koy ki, kolay hatırlayıp alsın.” (Serin, 2010: 57).*

Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde geçen hakikatler, halkın içerisinde yetiştiği “irfan mektebinde” hayatın bir parçası haline getirmişlerdir. Hz. Peygamber’in *“kalemini sol kulağına koy ki, kolay hatırlayıp alsın”* emrini, sadece hattatlarımızda değil marangoz, duvar ustası vs. birçok meslek erbabında görürüz. Ustalarımızın kalemi kullandıktan sonra hemen kulaklarının arkasına koyduklarına çokça şahit olmuşuzdur.

Medeniyet ve yazı bir süreç olduğundan âdetâ bir insan hayatı gibi doğum, hayat ve ölüm safhaları vardır. *“Yazı, bütün bir insanlığın beyni diyebileceğimiz muhteşem çizgiler âleminin de kendine mahsus varolma, tenâsül, ve bekâ kanunları, tekâmül ve yok olma sebepleri, parçaları ve bütünleri arasındaki muvâzene ve âhengi sağlayan câzibe ve dâfîa kuvvetleri vardır.” (Yazır, 1972: 7)*

Foto 2: Hattat Mehmed Özçay'a ait celi sülüs istif (Nisa Sûresi/78)

Vahiy kâtiplerinden başlayarak özellikle Emevîler devrinde şöhret kazanmış Halid b. Ebu'l-Heyyâc Mescid-i Nebî'nin duvarına Şems Sûresi'nden Kur'ân-ı Kerim'in sonuna kadar olan kısmı altınla yazmıştır. Abbasîler devrinde İbn Mukle (ö. 940), İbn-i Bevvâb (ö.1022) ve bunların arkasından gelen Yakût el-Musta'sımî (ö. 1298) hat san'atına hizmet etmiş en önemli san'atkârlardandır.

X. (XVI.) asır, Osmanlı topraklarının alabildiğine genişlediği devirdir. İstanbul, İslâm dünyasında hilafetin olduğu kadar kültür ve san'atın da merkezidir. Şeyh Hamdullah'ın (ö. 1520) getirdiği yeni

aklâm-ı sitte anlayışı bütün Osmanlı ülkesine buradan yayılmıştır. (Derman, 1992: 33) Şeyh Hamdullah'la birlikte Mushaf yazımında birkaç örnek müstesna tutulursa, tamamen nesih hattı kullanılmıştır.

Şeyh Hamdullah'tan başlayarak Hafız Osman (ö.1698), celî yazı anlayışında büyük bir inkılâp gerçekleştiren Mustafa Rakım (ö.1826) ve onun yolunun mütemmimi Sami Efendi (ö. 1912), Osmanlı ta'lik mektebinin kurucu Yesârî Mehmed Es'âd Efendi (ö. 1798), Mehmed Şevki Efendi (ö. 1887), Kadıasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1876), Kayışzâde Hafız Osman (ö. 1894), Hasan Rıza Efendi (ö. 1920), Osmanlı Mektebi içerisinde hat san'atı büyük hizmetleri geçmiş ve burada sayılabilecek mühim hattatlarımızdır. Hamid Aytaç (ö.1982), M. Halim Özyazıcı (ö. 1964), Necmeddin Okyay (ö. 1976) gibi hattatlarımız da hat san'atını Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve dolayısıyla yeni nesillere taşıyan san'atkârlarımızdır. (Derman, 1995:29).

Foto 3: Hattat Sami Efendi'ye ait celî ta'lik kitabe yazısı

Başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere, hadis-i şerifler, hikmetli sözler, şiirler aşkla, şevkle hüsn-i hat zarfında ibâdet kasdıyla yazılmıştır. Zamanla Mushaflarda, cüzlerde, levhalarda, murakkaalarda, mimarî eserlerde yüksek estetik kıymette şâheserler vücuda getirilmiştir.

Yeri gelmişken yapısı ve grafik değeri açısından hat san'atında önemli bir yeri olan tuğra, hat san'atında müstesna bir yere sahiptir. Gelişim seyri ile Osmanlı Medeniyetine başından sonuna kadar şahitlik eden tuğranın ilk şekli, Orhan Gazi ile teşekkül etmeye başlamış, Fatih

Sultan Mehmet'le yeni bir ivme kazanarak Kanuni ile formu belirginleşmiş ve Hattat Mustafa Rakım elinde II. Mahmut tuğrası mühim bir değişiklik yaşayarak bu günkü formunu bulmuştur. XIX. yüzyılın sonlarında Hattat Sami Efendi'nin elinde, II. Abdulhamit tuğrası, Uğur Derman'ın ifadesi ile “*Padişah tuğraları içerisinde, tuğraların padişahı*” unvanına layık olmuştur. (Derman, 2009: 134) Sultanların hâkimiyet alâmeti olan tuğralar, fonksiyonel olmakla beraber grafik değer açısından harika hat tasarımları olarak, doğdukları medeniyetin ihtişamını yansıtmaktadırlar.

Hz. Peygamber'in vasıflarını anlatan hilyeler, san'at severleri hayran bırakan, gözleri mest eden muhteşem eserlerdir. Mektuplar, mühürler yine yazının san'ata dönüşmüş örnekleridir. Cami tezyinatı, mimari eserlerin kitabeleri, çeşme, sebil, türbe ve mezar kitabeleri birer âbide olarak durmaktadırlar.

Foto 4: Celi Dîvânî istif, Bakara Sûresi/32 (Hat: M. Özçay)

Bedri Rahmi Eyüpoğlu, 1970'li yıllarda bilgisayarın, fotoshop'un olmadığı dönemlerde çok güzel bir tespitte bulunuyor: “*Dünyaya ün*

salmış büyük boy dikili taşların fotoğraflarını çekin, bizim Karacaahmet'teki mezar taşlarının fotoğraflarıyla büyük bir sinema perdesinde karşılaştırın. Biz bu tecrübeyi yüzlerce kez tekrarladık, aynı boya eriştikleri zaman bizim taşlarımız, bizim bağı yanık taşlarımız ağır basıyor. Yine Taksim Abidesinin yanı başına ister Karacaahmet'ten, ister Eyüp'ten, ister Anadolu'nun en soylu mezarlarından birinden bir taş getirelim. Ama o taşı Taksim Abidesi boyunca işleyip yanı başına dikelim. Bakalım bunlardan hangisi daha ağır basacak. Bu tecrübeyi ille de Taksim Meydanı'nda yapmak şart değil. Minik bir projeksiyon makinesi ve kibrit kadar iki fotoğraf yeter de artar bile". (Eyüpoğlu, 1975: 36)

Dîvânî, celî dîvânî, siyakat, rik'a Türk hattatları tarafından geliştirilerek İslâm dünyasına hediye edilmiştir. *Dîvânî, celî dîvânî*, Osmanlı bürokrasisinde gelişerek ferman, berat gibi resmi yazışmalarda kullanılmıştır. Bir çeşit şifreli yazı hüviyetinde Siyakat yazı ile maliye kayıtları tutulmuş ve rik'a yazı ise süratli yazma ihtiyacına cevap verebilecek nitelikte el yazısıdır.

Dünyada kabul gören san'atların evrensel bir dili olduğu gibi hat san'atı da bütün insanlara hitap eder. Okumayı bilmeyen hatta ne için yazıldığını dahi bilmeyen insanları kendine cezbediyor, hayran bırakıyor. Basit ama sonuçları itibariyle güzel bir örnek verelim.

Bir yabancı Sahaflar Çarşısı'na uğrar. Orada bir dükkânın yan duvarında asılı duran levhayı göstererek, satın almak ister. Esnaf vermek istemez ama lisanda da anlaşılmadıklarından yabancıyı kırmak istemezler. "Madem gönlü düştü verelim" derler. Yabancı büyük bir heyecan ve zevkle levhayı alır, memleketine döner. Aradan zaman geçer ve günün birinde bir Türk dostunu davet eder. Bu zat eski Türkçeyi de iyi bilmektedir. Misafirin evin salonunda asılı duran levhaya gülümseyerek baktığını gören ev sahibi, levhayı nasıl elde ettiğini heyecanla anlatır ve "Ancak ne yazdığını dahi bilmiyorum" der. Bunun üzerine misafir yine gülümseyerek: bu levhada "Helâya gider." yazıyor der. Bu sefer ev sahibi kahkahalarla gülmeye başlar ve "***Sizin bu yazınızla ne yazılsa güzel oluyor***" der. (Kuşoğlu, 1994: 83). Helâyı gösteren bir işaret levhası bile bu kadar tesirli olan bir medeniyetin başta camiler olmak üzere mimarî

eserlerindeki, levhalarındaki hatta mezar taşlarındaki âbidevî büyüsunü, insan zihninde oluşturduğu tesirini zihinlere havale ediyoruz.

Bu minvalde Hattat ve ebrucu Necmeddin Okyay Hocanın bir yazılı ebrûsunun hazırlanış hikâyesini Uğur Derman'dan aktarmanın medeniyetimizin sanatkâr ruhunu göstermesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz. Şöyle ki "...ebrûculukta kullanılan ve Hindistan'dan geldiği için tedariki zor olan, morumsu vişne çürüğü renkli lök boyasının Mısır Çarşısı'ndaki bir dükkânda bulunduğunu işiten Necmeddin Efendi bu boyanın peşine düşer. Lakin o gün 13 Kasım 1918'dir ve 30 Ekim'de imzalanan meş'um Mondros mütarekesini müteakip, gemilerle gelen İngiliz-Fransız kuvvetleri İstanbul'u işgale başlamışlardır. Lök boyasını temin eden ve başına bir iş gelmemesi için vapura binmeyip, sandal tutarak yabancı askerlerin arasından güç bela Üsküdar'a dönen Necmeddin Hoca, evine zorlukla erişir. Aradan neredeyse beş yıl geçtikten sonra, 6 Ekim 1923 günü yabancı kuvvetlerin gemilerle İstanbul'dan ayrılışını, limanı gören bahçesinden dürbünle seyrederken, o neş'e ile evine girip "Gel keyfim gel" celi ta'likini ebrulu olarak yazar ve renkleri serperken işgal günü zorlukla bulduğu lök boyasını da bilhassa kullanır. Tekneden çıkardığı eserini kurutup seyretmek maksadıyla önüne aldığında, bir yandan kahvesini yudumlarken, heyecanından fincanını "Gel keyfim gel" in üstüne döker; işte görülen lekeler bunlardır. Sanırım, Necmeddin Efendi çapında bir sanatkâr için, gelişlerinde kendisiyle beraber bütün Türkleri hüzne boğan işgal kuvvetlerine karşı, gidişlerinde bundan daha keyifli ve sanatkârca bir intikam düşünülemezdi!"³

Allah'ın Kelâmı'nı en güzel şekilde yazma, akabinde Müslümanları onu kıymetli şeylerle tezyîn etmeye sevk etmiştir. Bu da "altınlamak" manasına gelen tezhip san'atını doğurmuştur. Yazılan ve tezhiplenen Mushaf, her biri, birer şâheser olan, gönülleri okşayan ciltlerle, ev, cami, müze ve kütüphaneleri aydınlatmıştır. İlk önceleri ciltlerin yan kâğıdı olarak kullanılan ebrulu kâğıtlar zamanla su üstünde hüner satmak mahiyeti kazanmakla ayrı bir san'at olmuştur. Bu sayıyı

---

³ <http://www.kalemguzeli.org/index.php?go=icerikgoster2&MNKO=90&KNO=49> erişim tarihi: 02.04.2014

daha çoğaltabiliriz ki ortaya çıkan harikulâde eserler, Kur'ân Medeniyeti'nin mahsulleridir.

Hat san'atı icra edilirken, temelde üç malzemeye ihtiyaç vardır: **kalem, kâğıt, mürekkep...** İlk anda basit gibi görünse de her kalem, kâğıt ve mürekkeple yazılmaz. Sayılan unsurlar yazı yazmaya elverişli olmalıdır. Eskiler bunu vecîz bir şekilde: **“Kalemin a'lâsı** (en iyi), **mürekkebin ra'nâsı** (güzel, latîf, hoş görünen) **ve kâğıdın zîbâsı** (süslü, güzel)” (Yılmaz, 2004: 153) diye tarif etmişlerdir. Buradan hareketle İslâm kitap san'atlarının merkezinde bulunan hat san'atı etrafında kâğıt, mürekkep, kalem, altın varak, kalemtıraşçılık, makta vb. birçok zanaat dalı gelişmiş ve sektör olmuştur. Yazıların nakışı kalemkârlık ve hakkâklık gibi meslekleri de ortaya çıkarmıştır.

Hat san'atında harflerin bünyeleri, kelimelerin, cümlelerin, istiflerin veya çok farklı kompozisyonların esâsı, kaynağı her zaman İslâm Kültür ve Medeniyeti, buna bağlı olarak Kur'an-ı Kerim ve hadislerden aldığı hayata bakış felsefesi olmuştur. Bütün İslâm san'atları tevhîd akîdesi çerçevesinde şekillenmiş ve âdetâ hepsini bir âhenk içinde telakkî etmek mümkün olmuştur.

Harflerin kelimenin başına, ortasına ve sonuna gelişine göre yapı değişikliğine uğraması İslâm yazısı için bir noksanlıkmış gibi takdim edilmesine rağmen harflerin birbirleriyle bitiştiklerinde kazandıkları görünüş zenginliği, aynı kelime veya cümlenin çeşitli kompozisyonlarda yazılabilme imkânı, hat san'atında da aranan sonsuzluk ve yenilik kapısını açık tutmuştur. Çin, Japon, Gotik vb. yazılar bir derece estetik kıymet kazanmışlarsa da dünyada hiçbir yazı, hat san'atı kadar yüksek bedîî san'at derecesine ulamamışlardır.

Foto 5: Hattat Mehmed Şevki Efendi'ye ait sülüs-nesih kıt'a
(TSMK, GY309)

“İslâm yazısı, istif (terkip, kompozisyon) imkânlarıyla da olağan üstü bir çekiciliğe bürünmüştür. Bu haliyle, değişebilmeye kapalı belirli şekillerden ibaret olan Latin harflerine ve Uzakdoğu'nun çizgi estetiği güçlü, fakat birbirinden ayırık harf gruplarından oluşan yazılarına karşı bariz bir ahenk üstünlüğü gösterir. Hattın okuma yazma vasıtası olarak gündelik hayatta yer alması, ondaki estetik kudretin ayrıntılarını hisseden insanlarda veya insan topluluklarında güzellik kavramının yerleşmesini sağlamış, taşıdığı ölçü sistemi de intizam hissini geliştirmiştir”. (Derman, DİA: 431)

Foto 6: Hattat Hamid Aytaç'a ait müsenna celî sülûs âyet (Şişli Camii)

Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde imanın gayba olduğu vurgulanmıştır ki bu anlayış İslâm düşünce ve san'at anlayışının temelini oluşturur. “O müminler ki gayba iman ederler” (Bakara suresi, âyet: 3). Allah ve âhîret inancı bu temel üzerine kurulmuştur. Hat, tezhip, minyatür, mimârî ve diğer san'atlarımızda motifler, şekiller üsluplaştırılmıştır. Böylece yüzyıllar öncesinden soyut (mücerret) san'at anlayışı ile yüksek bir estetik seviye ortaya çıkmıştır. Tamamen doğada gördüklerini taklit etmeye çalışan Avrupalı ressamalar bu estetik unsuru 20. yüzyılda kısmen soyut resimle yakalamaya çalışmışlardır.

Hz. Peygamber (sav)'in Mühr-i Şerifi, hat san'atında ortaya konan harikulâde istiflerde, tasarımlarda hattatlara ilham kaynağı olmuştur. Âyet, hadis veya herhangi bir cümlenin tasarımında Allah isminin en üstüne yazılmasına özen göstermişlerdir.

İlim ve san'at ilgi gördüğü yerlerde inkişaf eder. Tarih boyunca İslâm Medeniyeti'nin temelini teşkil eden bütün ilim ve san'at dalları, sultanların, kurumların, devlet adamlarının ve himmet ehli vâkif insanların destekleri ile yücelmiştir. İstanbul başta olmak üzere, Anadolu'da ibadet ruhuyla san'atlarını icra eden san'atkârlar, **“Kur'ân Hicâzda indi, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı.”** veciz ifadesine mâsadak olmuşlardır.

San'at bir terbiye sistemidir. Hat san'atına baktığımızda bunu âşikâr olarak görebiliriz. Bunun farkında olan ecdâdımız gençleri icrâ ettikleri meslekleri yanında hat, tezhip, ebru, musiki gibi san'at dallarına teşvik ederek ruhen olgunlaşmalarına yardımcı olan sabır, disiplin, tertip, düzen vb. hasletleri kazanmalarını sağlamışlardır.

Hoca-talebe ilişkisi içerisinde meşk edilen hat san'atı, ilk dersten nihâyete kadar edeb, hürmet, muhabbet, tevâzu, vakar gibi hasletler üzerinde cereyan eder. Talebe, üstadından san'at eğitimi ile beraber mânevî bir terbiye de alır, hocanın kemâlâtı farkında olmadan onun şahsiyetini etkiler.

Hat, sadece harflerin bünyelerini öğrenme san'atı değil; aynı zamanda, Allah Teâlâ'nın Kelâmı'nı en güzel şekilde yazma çerçevesinde gelişen bir san'at olduğu için, Kur'ân ahlâkı ile ahlâklanma san'atıdır. Talebe, hocanın derslerine devam ettikçe san'atın yanı sıra, san'at ahlâkını, edebi, tevâzuu, mahviyeti, vakârı hocanın şahsında görme fırsatını da elde eder. Böylece o, ortaya konulan bir san'at eserinin, ilâhî tevfiğe mazhar olmadan; aczini ve fakrını bilmeden yazılamayacağını her seviyede hisseder. Çünkü öğrenmeyi, istidâdı ve kabiliyeti veren sadece Allah'tır.

Foto 7: Hattat Mehmed Özçay'a ait sülüs ve nesih hatlarla karalama

San'at, san'atkâra ölçülü olmayı, haddini bilmeyi, aczini, fakrını bilmeyi adım adım hissettirerek öğretir. “**Rabbi yessir**” meşkiyle, ben eriyip şekillenmeye geldim der. Sonra elif, be... ve tamamen müfredât meşkiyle eriyip, mürekkebât meşkiyle şekil almaya başlamış, sabrı, aczini, haddini, hududunu öğrenmiş ve kıvama gelmiştir. Artık cüz'î kesbiyle, küllî irâdenin kapısını çalacak ve ilâhî tecelli bir san'at eseri olarak ortaya çıkacaktır.

Bu tecelli bazen taşları sanki dantel gibi işlenmiş muhteşem bir caminin inâyetle yazılmış kitâbesi, âbide bir mezar taşı, rengârenk altınlarla tezyîn edilmiş bir levha, maşâallah, bârekellah dedirten bir Mushaf, cüz, ferman, berât, kitap, meşk murakkai ve bazen de hilye-i şerîf şeklinde tezâhür etmiştir.

Yazı san'atımızda devamlı bir süzülüp arınma ve üslûplaşma hareketi vardır ve bunlar yazının esasını bozmadan yapılmıştır. Uğur Derman, mimârî, mûsikî, resim ve tezyinî san'atlarımızın Batı tesiriyle soysuzlaşmalarına mukabil, hat san'atında bir gerileme olmayışını şu üç sebebe bağlamaktadır:

1. *Bünyesine tesir edebilecek benzeri bir san'atın Avrupa'da bulunmayışı,*
2. *Üslûp sahibi hattatların elinde usta-çırak esasına göre sağlam kaidelerle nesilden nesile intikali,*
3. *Zamanla kendi bünyesi içerisinde yenilenme kabiliyetine sahip oluşu.* (Derman, 1995: 30)

Kur'ân-ı Kerimde Allah Teâlâ “*Muhakkak ki o Zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik ve muhakkak onu koruyucu olan da elbette biziz*” (Hic Sûresi: 9) buyurmaktadır. Bu muhafaza içerisinde Kur'ân-ı Kerim'e ait bütün hakikatler dâhil olduğu gibi hattının da hissesinin olduğu gözden irak tutulmamalıdır.

On dört asırlık bir medeniyet sürecinin mahsulü olan ve gün yüzüne çıkmayı bekleyen arşivlerimizdeki inci gibi yazılarımız, yazının ulaştığı yüksek mertebenin şahitleridirler. Bu medeniyetin fertleri gençlerimize Osmanlı Türkçesi ile okuma-yazmayı öğreterek, ecdad yadigârı inci gibi yazıları okuyup, muhtevalarını anlamaları yolunda ciddi adımlar atmalıyız kanaatindeyim. Çünkü tarihimize, edebiyatımıza,

bilimler tarihine vs. kısaca medeniyetimize ışık tutacak kaynaklar orada bu milletin evlatlarını beklemektedir.

Foto 8: Hattat ve Ebrucu Necmeddin Okyay'a ait yazılı ebru "Gel Keyfim gel"

Sonuç

Söz, dinleyenin idraki ile sınırlı kalırken, yazı hem dinleyenin hem de uzakta bulunan kimselerin, gelecek nesillerin his ve akıllarına kadar uzanır. Şüphesiz ki medeniyetler de yazıyla devredilen bu ilim ve kültür mirasının üzerinde yükselmiştir. İslâmiyet, okuma ve yazmayı en başa koyarak bu en mükemmel dinin, yüksek bir medeniyeti tesisine zemin hazırlamıştır. Yazılı eserler bırakmış milletler insanlığın tarih hâfızasında yer tutmuş, diğerleri silinip gitmiştir.

Hz. Peygamber'in maddî zorluklar içinde olmalarına rağmen Bedir Gazası'nda esirlere fidye yerine okuma-yazma öğretilmelerini tercih etmesi, zaman içerisinde büyük bir yazı medeniyetini netice vermiştir.

İslâm dinini kabul eden kavimlerin dinî bir gayretle benimsediği Arap yazısı, hicretten birkaç asır sonra İslâm Ümmeti'nin ortak değeri haline gelmiş ve "**İslâm hattı**" vasfını kazanmıştır.

Allah'ın Kelâmı'nı en güzel şekilde yazma gayreti, beraberinde tezhip, cilt, ebru gibi san'atların da doğmasına veya gelişmesine vesile olmuştur. Kur'an-ı Kerim ve hadislerden elde edilen hayata bakış felsefesi, tevhîd akîdesi çerçevesinde çok farklı kompozisyonların esas kaynağını teşkil etmiştir.

Harflerin kelimenin başına, ortasına ve sonuna gelişine göre yapı değişikliğine uğraması İslâm yazısı için bir noksanlıkmiş gibi takdim edilmesine rağmen harflerin birbirleriyle bitiştiklerinde kazandıkları görünüş zenginliği, aynı kelime veya cümlenin çeşitli kompozisyonlarda yazılabilme imkânı, hat san'atında da aranılan sonsuzluk ve yenilik kapısını açık tutmuştur. Dünyada hiçbir yazı, hat san'atı kadar bedî bir san'at seviyesine ulamamıştır.

Hat, tezhip, minyatür, mimâri ve diğer san'atlarımızda motifler, şekiller üsluplaştırılmıştır. Böylece yüzyıllar öncesinden soyut (mücerret) san'at anlayışı ile yüksek bir estetik seviye ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in Mühr-i Şerifi, hat san'atında ortaya konan harikulâde istiflerde, tasarımlarda hattatlara ilham kaynağı olmuştur.

Hat san'atı, bünyesine tesir edebilecek benzeri bir san'atın Avrupa'da bulunmayışı, üslûp sahibi hattatların elinde usta-çırak esasına göre sağlam kaidelerle nesilden nesile intikal etmesi ve zamanla kendi bünyesi içerisinde yenilenme kabiliyetine sahip oluşundan dolayı kendi özgünlüğünü muhafaza ederek günümüze kadar gelmiştir.

Kaynakça

- Alparılan, Ali, (1999), Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, İstanbul.
 Burckhardt, Titus, (2005), İslam Sanatı, çev. Turan Koç, İstanbul.
 Çetin, Nihad M, (1992), "İslâm Hat Sanatının doğuşu ve Gelişmesi,"
İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı, IRCICA, İstanbul.
 Derman, Uğur, (1992), "Hat Sanatında Osmanlı Devri," *İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı*, IRCICA, İstanbul.
 "Hat", (1995), Sabancı Koleksiyonu, İstanbul.
 "Hat", (1997), DİA, Ankara.
 "Hilye", (1998), DİA, İstanbul.

- “Padişah Tuğralarındaki Şekil İnkılâbına Dair Bazı Gerçekler”, (2009), Hat ve Tezhip Sanatı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Eyüpoğlu, Bedri Rahmi, (2005), “*Bir Değer Bilmezlik Örneği*”, Kaybolan Medeniyetimiz, yay. Haz., Hüseyin Kutlu, İstanbul.
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki, (1994), *Dünkü Sanatımız-Kültürümüz*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kutluer, İlhan, (2003), “Medeniyet”, DİA, Ankara.
- Kütükoğlu, Mübahat S., (1994), *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Serin, Muhittin, (1999) *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul.
- Yazır, M. Bedreddin, (1972). *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, I, Ankara.
- Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, (1974), II, Ankara.
- Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, III, (1989), Ankara.
- Yılmaz, Abdulkadir, (2004), *Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstılahları*, Damla Yayınevi, İstanbul.